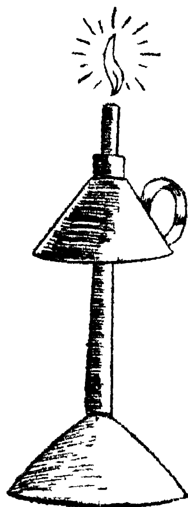
KA SHARAK RIT

(Ki Ese Lyngkot)

Hughlet Warjri

1984.

— x —

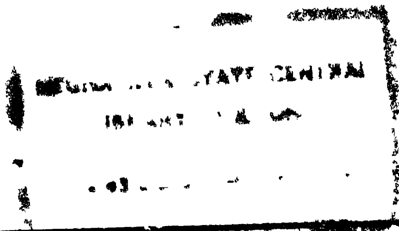
KA SHARAK RIT

——

(*Ki Ese Lyngkot*)

Hughlet Warjri

1984

La shon ha Ri Khasi Press

Ka 'Tien Khmat

U nongshong shnong u long shibynta jong ka shnong ka thaw bad jong kiei-kiei baroh kiba ktah ia ka; bad ka shnong ka thaw kam lah ban lait na ki kam kiba iadei bad ka imlang sahlang ka ioh ka kot, ka jingnang jingstad, ka sain himasima bad kiwei kiwei pat ki kam. Lah ban ong ba kine kiei-kiei ki long hi ki kam kiba ki nongshongshong shnong ki ia tyngkhuh manla ka sngi.

Te lada kine kiei-kiei ki don ka bynta kaba khraw ha ka iaid ka ieng bad ka shong ka sah ki briew, ka long kaba dei eh ba ngin nym long kiba sah biej shaphang jong ki. Ngi dei ban tip bad sngewthuh shaphang jong ki khnang ba ngin long ki nongshong shnong kiba larkam.

Namar kata ka daw, la aiding ia kane **KA SHARAK RIT** ba kan ai khyndiat khynsoit ka jingshai halor kitei ki mat kiba donkam.

Malki, Shillong,
30 May 1984

Hughlet Warjri

KA SHARAK RIT

Jingkdew Sla

1. Ka Sngi Ripublik

Baroh ki Ri ha ka pyrthei ki don la la ki jong ki sngi khraw jong ki. Kumta ruh ka long ka Ri India. Ki don ki sngi kiba khraw ha ka histori jong ka. Kawei na kine ka dei ka 15 tarik u Nailar. Ka dei ka sngi ha kaba ka India ka ioh ia ka jinglaitluid na ka jingsynshar ki Phareng.

Nalor kane ka sngi, kawei pat ka sngi kaba khraw ka Ri India ka dei ka 26 tarik u Kylla-lyngkot. Ia kane ka sngi la rakhe kum ka Sngi Ripublik. Ka Sorkar ka ai shuti ha kane ka sngi. Ka pynlong ruh ia ka jingleh pyndon-burom ha baroh ki jylla.

Ka ktien "Ripublik" ka mut kata ka Ri kaba shim ia ka rukom synshar ha kaba u khlieh duh jong ka um dei shuh u Syiem, hynrei u long da uwei pat, uba ngi ju tip ha ki por mynta kum u President. Kane ka ktien ka mut ruh ia ka rukom synshar ha kaba ia ka bor synshar la bat da u paidbah.

Ha jingiadei bad ka Ri India, katei ka sngi ka dei ka sngi kynmaw ia ka jingsdang jong ka synshar paidbah namar dei ha katei ka sngi ha u snem 1950 ba ka Konstitiwshon ka Ri India ka sdang ban trei kam ha ka Ri baroh kawei.

Hynrei ka jingkylli kaba mih ka long balei ba la jied ia katei ka sngi kum ka sngi kaba sdang jong ka Konstitiwshon ka Ri India? Ban sngewthuh ia ka jingmut kaba don ha lyndet jong

katei ka sngi, ngi hap ban leit phai katto-katne sha ka histori ka Ri India bad ka jingialeh laitluid jong ka.

La ialam ia ka jingkhih bad ka jingialeh laitluid ha Ri India da ka Seng Congress (Indian National Congress). Ha ki snem kiba kham shwa, ka jingialeh ka long ban pynioh ha ki nong India ia ki hok ha ka synshar khadar bad imlang sahlang.

Ynda u Gandhi u wan sha India, u la shim ia ka bynta kum u nongialam. Ka jingialeh ka la nang khlain nang khlain. Ha u Nohprah jong ka snem 1929 ka seng Congress ka shim syndon ia ka rai b i ka thong jong ka jingialeh kan long beit ka jinglaitluid Ia kane ka rai, ka seng Congress ka la shim ha ka dorbar jong ka kaba la long ha Lahore.

Kumno ban sdang pyntrei kam ia kane ka rai, la iehnoh ha u Mahatma Gandhi kat kum ka jingstad bad ka jingibit jong u. Hadien ba la pyrkhat bad duriap bha, u Gandhi u poi sha kawei ka rai. Kata ka long ba ha ka 26 tarik u Kyllalyngkot jong ka snem kaba bud, kata ka snem 1930, kan long ka sngi jong ka jinglaitluid ka Ri India. Ha katei ka sngi, u Gandhi u khot ia baroh ki nongialam bad ki paidbah ka Ri ba kin shim ia ka jubanlak ba kin nym pyndem shuh ha ki ain ka Sorkar nongwei bad ban kutjingmut ban ialeh na ka bynta ka jingpyllait ia ka Ri India na ka kti ki nongsynshar nongwei.

Ha ka jingkhot u Gandhi, ki nongialam ki risain noh na ka jinglong dkhot ha ki iing dorbar. La pynlong ia ki miting ha kylleng ki Ri ha kiba ki paidbah ki mih ban shim ia ka rai bad ka jingkut jingmut jong ki ban ialeh na ka bynta ka jinglaitluid ka Ri.

Khathynriew snem tam hadien katei ka sngi ka India ka ioh ia ka jinglaitluid. Kumta, kum ka Ri kaba laitluid ka la donkam ban saindur thymmai ia ka rukom shynshar khadar. La thaw ia kawei ka kynhun dorbar kaba heh, ka Konstitwen Assembli (Constituent Assembly). Ki kam jong ka ki long ar tylli. Kawei ka trei kam kum ka Dorbar Thaw Ain, bad kawei pat ban thaw ia ka Konstitiwshon. Ia ka kam thaw Konstitiwshon la aiti ha kawei ka Kommiti kaba kham rit hapoh ka jingialam u Dr. B.R. Ambedkar u briew uba stad eh ha kata ka por ha ki kam synshar khadar.

Ka jingthaw ia ka Konstitiwshon ka la shim por 2 snem 11 bnai bad 18 sngi. La pdiang ia ka da katei ka Dorbar ha ka 26 tarik u Naiwieng, 1949. Ka Dorbar ka rai ruh ba ka Konstitiwshon kan sdang trei kam naduh ka 26 tarik u Kyllalyngkot, 1950.

Kumba ngi la iohi, ka 26 tarik u Kyllalyngkot ka dei ka sngi jong ka jingdawa laitluid. Denamar kata ka daw ba la shim ia kane ka sngi ruh kum ka jingsdang jong ka jingtrei kam jong ka Konstitiwshon. Kumta kane ka sngi ka ieng mynta kum ka sngi kynmaw ia ka jingdawa laitluid bad ka sngi pyntrei kam nyngkong ia ka Konstitiwshon synshar paidbah ka Ri India.

— x —

2. Ka Lama Ka Ri India

Baroh ki Ri ha ka pyrthei ki don la ka Lama. Kumta ruh ka Ri India ka don la ka lama jong ka.

Ka lama jong ka Ri India ka la mih naduh ka snem 1931. Ha kata ka por ka dang dei ka lama jong ka Seng Congress kaba dang ialeh ban lait na ka jingsynshar u Phareng bad ban ioh ia ka jinglaitluid. Ka lama India ha kata ka por ka don lai rong- ka rong soh, rong iieh bad rong jyrngam. Hapdeng jong ka pat ka don ka dur jong ka shaka thain jain, kaba ieng na ka bynta u paidbah uba trei shitom jong ka ri.

Hadien ba ka ri India ka la ioh ia ka jinglaitluid ha ka snem 1947, ka la don khyndiat khynsait ka jingpynkylla ia katei ka lama. Ha ka jaka jong ka shaka thain jain, la buh noh da ka shaka jong ka jingleh bha u Asoka, u Syiem uba khraw jong ka ri India mynshuwa.

Ki rong kiba don ha ka lama ki don la ki jingmut jingmut. Ka rong saw byrtem ka don ha khlieh eh. Ka ieng na ka bynta ka mynsiem len lade bad ka mynsiem jong ka jingshakri.

Hapdeng ka dei ka rong lieh. Ka rong lieh ka long bunsien ka dak jong ka jingsuk. Kumta kane ka ieng na ka bynta ka jingsuk. Ka ieng ruh na ka bynta ka jingshisha.

Ha trai eh ka don ka rong jyrngam. Kane ka ialam ia ka jingmut jong ngi sha ki khlaw bad ki lum jyrngam. Kumta kane ka rong ka ieng

na ka bynta ka mariang. Ka jingmut ka long ban ieit ban pynsah ia ka mariang.

Ka shaka u Asoka kaba la buh ha ka lama ka thew sha ka mynsiem jong ka jingim kaba bha. Ka pynkynmaw ba ka ri ka dei ban iaid borabor ha ka lynti jong ka jingleh bha.

Kum kine ki lama ki long kiba la khein kyntang ia ki. Ym lah ban shu pyndonkam kulmar katba mon. Kumta'ruh ka Sorkar India ka la buh bun ki rul kumno bad ha kaba kumno ka khep ban pyndonkam ia ki. Katto-katne na kine ki jingbthah la kdew harum :-

1. Haba rah ia ka ha kano-kano ka jingia iaid paidbah, dei ban rah ia ka na khmat eh. Dei ban rah ruh ia ka sha jrong bha bad ha ka tyrpeng ka mon jong u nongrah.

2. Haba pynieng lang ia ka bad kiwei pat ki lama. dei ban kyntiew nyngkong eh ia ka. Haba pynhiar pat, ka dei ban hiar khatduh eh.

3. Haba don kano-kano ka jingiap iong ki riew khraw ka ri. ia ka lama dei ban pynhap ha shiteng u dieng lama ban **pynpaw ia ka dak jong ka jingsngewsih**.

Ka Lama ka dei ka dak jong ka burom bad ka ijot jong ka ri. Ka ieng kum ka jingpynkynmaw ia ki jingthmu bad ki jingialeh jong ka na kawei ka por sha kawei pat. Kumta ngi dei ban burom bad khein kor ia ka.

— x —

3. KA SYNSHAR PAIDBAH

Ka Demokrasi lane ka Synshar Paidbah ka dei ka rukom synshar da ki paidbah nongshongshnong. Ki paidbah ki don ka bynta kaba kongsan eh ha ka synshar khadar bad ha kaba thaw Sorkar. Namarkata uwei u President ka America, u Abraham Lincoln u batai shaphang ka Demokrasi ba ka long "ka jingsynshar jong u paidbah, da u paidbah bad na ka bynta u paidbah."

Kata ka rukom synshar paidbah kam da mut eh ba u paidbah hi da lade u shim ia ka bor synshar. Ka jingmut ka long ba u paidbah u ioh ia ka hok ban jied hi ia ki nongsynshar kiba u mon. Ia kane u pyndep ha ka por ilekshon haba u jied ia ki nongmih khmat sha ki Dorbar Thaw Ain. Dei kita ki nongmih khmat ba la jied da u paidbah kiba long pat ki nongsynshar.

Namar la jied ia ki da u paidbah, kumta kine ki nongmih khmat ki mih khmat ia u paidbah. Ki ieng na ka bynta u paidbah; ki kren na ka bynta u paidbah; bad ki trei ruh na ka bynta u paidbah.

La khein ba ka synshar paidbah ka long kaba bha tam eh na kiwei pat ki rukom synshar. Kane ka rukom synshar ka ai lad ia u paidbah ban ia don kti lem ha ka synshar khadar. U don ka bor ban jied hi ia ki nongsynshar kiba u mon.

Ha ka synshar paidbah ka don ruh ka jinglaitluid bad ka jinglong mar ryngkat jong baroh ki nongshong shnong. U paidbah u don ka hok ban kren bad pynpaw ia ka jingsngew bad ka mon jong u. Ym don ruh ka jingpyniapher hapdeng uba rit bad uba khraw, uba duk ne uba riewspah.

Kawei pat ka jingbha jong ka synshar paidbah ka long ba ka ai jinghikai ia u paidbah ha ka synshar khadar. Da kaba ioh ban iadon kti ha ka synshar khadar, u paidbah u roi ha ka jingtip bad jingsngewthuh shaphang ka synshar khadar. Wat ha nongkyndong, ki briew ki kylla sngewthuh shaphang ka synshar khadar.

Khnang ba ka synshar paidbah kan long kaba jop, ki paidbah ki dei ban long kiba shai bad kiba sngewthuh. Ka bor baroh ka don bad ki. Kumta ki dei ban long kiba tip bad sngewthuh bha shaphang ka synshar khadar. Lada ki paidbah ki long kiba biej, ka synshar paidbah kan nym long kaba jop. Kan nym long kumba ka la thmu.

Ka Synshar Paidbah ka don hi la ki jingduna. Wat la katta, ka dei hi tang ma ka kaba bha tam ia u paidbah.

— x —

4. Ki Hok Bad Ki Kamram U Nongshong Shnong

Ngi long ki nongshong shnong jong ka Ri kaba laitluid. Kum ki nongshong shnong ngi don la ki hok kiba ka Konstitiwshon hi ka la ai ha ngi. Hynrei ryngkat bad kine ki hok, ngi don ruh la ki kamram bad jingkit khlieh.

Kawei na ki hok kaba kongsan eh ka dei **ka hok ban im**. Kane ka mut ba u briew u don ka hok ban im bad ban iada ia lade. Ym tang ba ngi don ka hok ban iada ia lade, hynrei ngi don ruh ka hok ban ioh ia ka jingiada na ka Sorkar.

Ka hok kaba ar ka long **ka hok ban im laitluid**. Kane ka mut ba u nongshong shnong u don ka hok ban im laitluid ha kano-kano ka bynta jong ka Ri. Ka mut ruh ba u briew u lah ban im ha kano-kano ka rukom kaba u mon.

Ka hok kaba lai ka long **ka hok halor ka jingdon jingem**. Kane ka mut ba u briew u don ka hok kynti ban ioh ia ka spah bad ka jingdon jingem. U don ruh ka hok ban leh ia ki katba u sngewbit.

Ka hok kaba saw ka long **ka hok ban kren laitluid**. Kane pat ka mut ba u briew u don ka hok ban kren bad pynpaw ia kaei-kaei kaba u pyrkhat bad kaba u sngewdei.

Ka hok kaba san ka long **ka hok mane Blei laitluid**. Kane ka mut ba u briew u don ka hok ban mane Blei laitluid ha kano-kano ka rukom kaba u sngewbit. U don ruh ka hok ban bud ia kano-kano ka jingngeit kaba u mon.

Ka hok kaba hynriew ka long **ka hok iaryngkat ha khmat ka ain**. Kane ka mut ba uno uno u briew u long ujuh ha khmat ka Ain. Ka Ain kam lah ban pyniaphar hapdeng uba riewne uba ki raw. Baroh ngi long kumjuh ha khmat jong ka bad ngi don ka hok ban ioh ia kajuh ka jingiada.

Ka hok kaba hynñiew ka long **ka hok jied nongmih khmat**. Kane ka long ka hok jong u nongshong shnong ban jied hi ia u nongmih khmat sha ka Dorbar Thaw Ain ha ka por ilekshon paidbah.

La ngi don la ki hok hynrei ngim lah pat ban pyndonkam pathar ne laitlan ia ki. Ki don ruh ki kyndon bad ki jingteh kiba ia iald ryngkat bad kine ki hok. La buh ia kine khnang ba kan iaid beit ka shong ka sah ryngkat para nongshong shnong.

Haba ngi don la ki hok, ka mut ruh ba ngi don la ki kamram bad ka jingkit khlieh.

Ka kamram kaba nyngkong ka long **ka jingiada ia la ka ri**. Haba ka ri ka don ha ka jingma na ka jingpait jingpra bad ka jingwan hiar thma u nongshun, ka dei ka kamram bad ka

jingkit khlieh jong uwei-pa-uwei u nongshong shnong ban iada ia ka.

Ka kamram kaba ar ka long **ban kohnguh ia ki ain ki kanun** jong ka Sorkar. Ka Sorkar ka buh ia ki ain ki kanun ban pyniaid beit ia ka synshar khadar, ka shong ka sah bad ka long-briew man-briew. Kumta ka dei ka kamram jong ngi ban kohnguh ia kine ki ain baroh.

Ka kamram kaba lai ka long **ban siew khajna**. Ka khajna ka long kawei na ki lad pynioh pisa jong ka Sorkar. Da kane ka pisa ka pyntrei ia ki kam na ka bynta ka jingroi jong ka ri baroh kawei. Kumta ka jingsiew khajna ka dei kawei pat ka kamram kaba donkam eh jong u nongshong shnong.

Ka kamram kaba khatduh ka long **ka kamram ha ka imlang sahlang**. Kum ki nongshong shnong ngi ia im ryngkat sah ryngkat bad kiwei pat. Ngi long shibynta na kiwei pat. Kumta ka long ka kamram jong ngi ban peit bad ia trei lang ha shnong ha thaw na ka bynta ka jingbit jingbiang bad ka jingiabha lang jong baroh.

Ki hok ki iaid ryngkat bad ki kamram. Kum ki nongshong shnong ngi dei ban dawa ia la ki hok bad ban ioh ia ki ruh. Hynrei ha kajuh ka por pat, ngi dei ban pyndep ruh ia la ki kamram jong ngi.

— x —

5. Ki Seng Sain Pyrthei

Dei ka Synshar Paidbah kaba pynmih ia ki seng sain pyrthei. Kumta ha kino-kino ki ri jong ka Synshar Paidbah, bun ki seng sain pyrthei ki mih na kawei ka por sha kawei pat. Kine ki seng ki la kylla long hi kum shi bynta jong ka synshar khadar.

Ka nongrim jong ka Synshar Paidbah ka long ba ka ai ia ka jinglaitluid ha ki nongshong shnong ban kren bad pynpaw ia ka jingmut bad ka jingsngew jong ki. Ka ai ha ka mon u paidbah wat ban jied ia ka Sorkar. Hynrei ban pyndonkam ia kine ki hok ka donkam ia ka jingiamir jingmut bad ka jingiasngewthuh lang Ban iaid la la ka jong ne marwei ar ngut, ka shong sting bad kam don bor satia. Na kata ka daw, la donkam ban don ka seng. Ha kane ka rukom ki seng sain pyrthei ki wan mih.

Katba nang iaid ki por, ka rukom synshar khadar ka nang san bad ka nang ih. Kumta ruh ki seng sain pyrthei. Mynta ki seng sain pyrthei ki la long ki seng kiba tikna bad paka ha ka jinglong jong ki. Ki don la ki jong ki nongpyniaid kiba tikna, ki ain ki kanun kiba tikna, ki nongkit kam kiba tikna bad ki paidbah nongkyrshan jong ki. Kaba donkam eh ka long ba ki don la ka nongrim trei kam ha kaba iadei bad ka synshar khadar.

Ha ka synshar paidbah ym don jingkhang ba kino-kino ki kynhun kin pynlong ia ki seng

jong ki. Kumta bun ki kynhun ki pynlong ia ki seng jong ki. Kane ka pynmih pat bun tylli ki seng sain pyrthei.

Hynrei ki don pat ki ri ki bym don bun tylli ki seng. Kine ki ialeh hi ban iamir lang ha kawei ka shyngkup kaba iar. Ki ialeh katba lah ban pynduna ia ki jingiapher jingmut. Kane ka rukom pyrkhat ka pynduna ia ka jingmih bun eh jong ki seng sain pyrthei. Ki seng ki mih tang ar tylli bad lai tylli duh kumba long ha America bad Bilat.

Ki seng sain pyrthei ki don ar jait. Kawei ka jait ka long ka seng kaba don u pud u sam jong ka ha ka ri baroh kawei. Ka jingtrei kam jong ka ka par sha baroh ki bynta jong ka ri. Ia kum kane ka seng la khot ka Seng Ri lane ki National Parties. Kawei pat ka jait ka long ka Seng Jylla lane Regional Parties. Kine ki seng ki don u pud u sam jong ki tang ha kawei ka jylla lane kawei ka thain kaba lah ban don ar ne lai tylli ki jylla. Kine ki trei kam tang ha kine ki pud jong ki hi.

Ha ka Synshar Paidbah, ka seng kaba ioh ia ka majoriti jong ki nongmih khmat baroh ka ioh ka bor ban synshar. Ia kata ka seng la khot ka seng synshar. Kawei pat lane kiwei pat ki seng ki kylla long noh ki seng pyrshah. La khot ia ki kumta namar ki dkhot jong ki ki shong pyrshah ia ki dkhot ka seng synshar ha ka iing dorbar. La khot ia ki kumta na kawei pat ka daw

ruh bad kata ka long ba ki ieng borabor ban pyrshah ia ki polisi jong ka seng synshar.

Ki seng ki don la ka bynta jong ki ban trei kam ha ka synshar khadar. Ka jaka trei kam jong ki ka long hapoh ka iing dorbar bad shabar jong ka. Hynrei ki seng synshar bad ki seng pyrshah ki ia pher ha ka rukom trei kam jong ki, la ka long hapoh ne shabar ka iing dorbar.

Hapoh ka iing dorbar, ka seng synshar ka don ka kamram kaba khraw shibun. Ka thaw ia ki ain ki kanun ban pyniaid ia ka synshar khadar bad ka wanrah ia kine baroh sha ka iing dorbar ban ioh ia ka jingmynjur jong ka. Ka seng synshar ka wanrah ruh ia ka jingmang tyngka na ka bynta ban pynlut ha ka synshar khadar. a kane ruh ka donkam ia ka jingmynjur jong ka iing dorbar.

Haba ka seng synshar ka wanrah ia kine ki aiñ ki kanun bad ka jingmang pisa-tyngka, ki seng pyrshah ki ioh ia ka lad ban ia tuklar. Ki pyni bad kdew ia ki jingduna bad jingbakla kiba don ha kita ki ain ki kanun ne ha kata ka jingmang pisa-tyngka. Haba ki leh kumta, ki ai jingmut ruh kumno ban weng ia kita ki jingduna bad ban kham pynbha ia ka synshar khadar.

Shabar ka iing dorbar pat ka seng synshar ka peit bad ka pyniaid ia ka synshar khadar. Ka peit ba ka synshar khadar kan iaid beit iaid ryntih. Ka peit ba ki plan jong ka baroh kin trei kam. Ka peit ruh ia ki jingeh jong ki paidbah.

Kumjuh ruh ki seng pyrshah ki don la ka bynta ban trei haba ki don shabar ka iing dorbar. La ju ong ia ki ba ki dei ki 'sew ap iing, namar ki peit kumno ka synshar khadar ka iaid. Haba ki iohi ba ka Sorkar ka leh bakla, ka kdew bad ki pyni. Kum ki seng synshar, ki ruh ki peit bad iarap ia ki paidbah ha ki jingeh jong ki.

Teng-teng pat haba don kano-kano ka kam kaba kham ktah ia ka jingpyrkhat bad ka jingsngew jong ki paidbah, ki seng synshar lane ki seng pyrshah ruh ki khot ia ki jingialang paidbah ban pynshai shaphang kata ka kam.

Ki seng sain pyrthei ki long ka nongrim jong ka Synshar Paidbah. Dei lyngba jong ki ba ka Synshar Paidbah ka ioh lad ban trei kam. Kumta ngi donkam ia ki seng kiba khlain bad kiba don ia ka jingkit khlieh na ka bynta ka ri bad ka jaitbynriew.

— x —

6. Ka Dorbar Shatei Lam-Mihngi

Naduh ka snem 1971, ngi iohsngew khah khah ia kawei ka kyrteng, **ka North Eastern Council** lane haba shu ong lyngkot, ka N.E C. Kane ka dei ka Dorbar Shatei Lam-Mihngi ka ri India kaba peit ia ka jingroi jong kane ka thain.

Ha ka snem 1971 la saindur thymmai ia ka rukom synshar ia ka bynta ba shatei lam mihngi jong ka ri India. Da kane ka jingsain dur thymmai, ka Assam ka neh hi kum ka jylla kaba pura la ka la kham rit ha ka jingheh. Hynrei ka Meghalaya, Tripura bad Manipur ki ioh ia ka kyrdan jong ki jylla ba pura. Ka Mizoram bad ka Arunachal Pradesh pat ki ioh ia ka kyrdan jong ki jylla Sorkar Pdeng lane ki **Union Territory.**

Ha kaba saindur thymmai ia ka rukom synshar khadar jong kane ka thain, ka Sorkar India ka peit ruh ha kajuh ka por ia ka jingroi. Ka Sorkar India ka iohi ba kane ka thain ka don ki jylla kiba rit ba rit bad kiba dang sahdien ha kiba bun ki liang Namar ba ki rit, kumta ruh ki tlot. Kim lah ban ieng marwei. Kumta kano kano ka lynti ha kaba kine ki jylla kin ioh lad ban iatrei lang kan long kaba kham bha ia ki. Da ka jingiatrei lang ki lah ban kham pynroi ia lade.

Ban poi sha kata ka jingthmu la ai jingmut ban don kawei ka Dorbar ha kaba kitei ki jylla baroh kin long ki dkhot bad ki nongshim bynta. Kane ka Dorbar kan long kum ka jaka iakynduh jong kitei ki jylla ha kaba kin ia ioh ruh ban ia kren bad phylliew jingmut shaphang ki kam pynroi. Kane ka Dorbar kan long ruh ka bor ban pynkhlain ia ka jingialeh kumno ba kane ka thain kan ioh ia ka jingpeit kaba kham kyrpang na ka Sorkar Pdeng ka Ri India. Dei halor kine ki nongrim tynrai ba la wanrah ha ka snem

1971 ia kata ka Dorbar Shatei Lam-Mihngi ba la tip kum ka **North Eastern Council**.

Ban pynioh ia kitei ki jingthmu jong ka, ka Dorbar ka don la ka bynta jong ka ban trei. Ki kam jong ka ki long.

1. Ban peit, bishar bad kubur ia ki mat trei kam (scheme) jong ka Sorkar jylla ia kiba la phah sha ka.
2. Ban ai jingmut halor kum kita ki mat trei kam jong ki jylla, bad
3. Ban pynioh ia ka phon kaba donkam na ka bynta ki mat trei kam jong ki jylla ia kiba ka la kubur bad pdiang.

Ka Dorbar hi da lade kam shim ia ka jingkit khlieh ban pyntrei ia ki kam. Ka shu ai ia ka pisa sha ki Sorkar jylla bad ka iehnoh ha ki ban pyntrei kam.

Ki jait kam kiba kane ka Dorbar ka bei tyngka ki long kiba kham heh kiba iadei bad ktah lang ia ki jylla ar ne tam ruh. Kita ki jait kam ki long kum ka surok, ki lain rel ne ki bor ding ilektrik kiba ktah lang ia ki ar ne tam ki jylla. Hynrei ka shim ruh ia kino-kino kiwei pat ki kam jong kano kano ka jylla na ka bynta ka jingroi jong kata ka jylla bad na ka bynta ka jing-iamyntoi lang jong kiwei pat ki jylla ruh. Ka la shim katto-katne ki kam kum kine kiba iadei

bad ka jingpynroi ia ka rep ka riang, ka ri jingri, ka jingkoit jingkhiah bad kiwei kiwei pat.

Nalor kine ki kam, ka Dorbar ka plie ruh ia ki jaka training ha ki liang kiba pher, kum ha ka rep ka riang bad ka koit ka khiah. Ka ai skolarship ruh ia ki samla pule na kane ka thain ban leit pyntbit kham bniah ha kum kitei ki lain.

Ka Dorbar ka don ki dkhot na baroh ki 7 tylli ki jylla. Kine harum ki long ki dkhot jong ka:

1. U Lat jong ka Assam-Meghalaya.
2. U Lat jong ka Manipur-Nagaland-Tripura.
3. U Lieutenant Governor jong ka Mizoram bad jong ka Arunachal Pradesh.
4. Baroh ki Chief Minister jong ki 7 tylli ki jylla.
5. U nongmih khmat jong ka Sorkar na-
   - a) ka Home Affairs Ministry.
   - b) ka Finance Ministry.
   - c) ka Defence Ministry.
   - d) ka Planning Commission.

Nalor kitei ki dkhot, ka Dorbar ka ju khot ruh ia ki nongmih khmat na kiwei pat ki tnat trei kam ka Sorkar Jylla ne Sorkar India lada ka sngewdonkam ia ka jingdon jong ki.

U Lat jong ka Assam-Meghalaya u long u khlieh duh jong ka Dorbar. U long u Chairman ne u nongpyniaid jong ki jingialang jong ka Dorbar.

Ka Dorbar ka don ka Sikretariat ha Shillong. Hangne u don u Secretary, u ophisar ba rangbah eh jong ka Hapoh jong u ki don bun kiwei pat ki ophisar kiba peit la la kajong ka phang trei kam.

Ka Dorbar ka iakynduh man ka snem ban bishar ia ki mat trei kam ia kiba la pyntrei kam bad ban pyrkhat ia kiwei pat ki mat trei kam kiba thymmai.

Ka North Eastern Council kam dei kawei pat ka Sorkar. Kam lushia ei ei ruh ia ki bor bad jingtrei kam ki Sorkar jylla. Kumta, lada ka neh hi ha la ka nongrim kumba la seng ia ka, ka jylla Meghalaya bad kiwei pat ki jylla ruh kin ioh nong shibun eh da ka jingdon jong ka.

— x —

7. Ka Seng Shityllup ka Pyrthei

Ka thma bah kaba nyngkong ka la khie na ki snem 1914-1918. Ka la wanlam ia ka jingjot jingpra ha ki ri baroh bád ka la pyniap bun bun ki samla bad ki rangbah kumjuh. Kane ka jingiohi ka la pynpyrkhat shibun ia ki nongialam ka pyrthei ha kato ka por. Ki la ia pyrkhat kumno ban pyllait ia ka pyrthei na kawei pat ka thma. Kumta ki la seng ia kawei ka seng shityllup ka pyrthei, ka **League of Nations**.

La seng ia kane ka seng ba kan wanlam ia ka jingshong suk shong sain ha ka pyrthei. Kan pyrshang ban pynsuk ia ki ri kiba ia kynad bad ialeh para ma ki bād ban iada na ka jingpur sha kiwei pat ki ri.

Kane ka seng ka la lah ban tem katto-katne ki jingma. Ka la lah ban pynneh ia ka jingshong suk shong sain katto-katne por. Hynrei kam shym la lah ban pyllait ia ka pyrthei na kawei pat ka thma. Kumta ka thma bah kaba ar ka la khie ha ki snem 1939-1945.

Ki ri kiba kham kongsan kiba la iashim bynta ha ka thma ki long ka Germany, Italy bad Japan ha kawei ka liang. Ha kawei pat ka liang ki long ka Bilat, ka America, bad ka Russia.

Kane ka thma ka long kaba kham jur bad kaba kham pynjulor. Ka la ktah ia ka pyrthei

baroh kawei Dei ha kane ka thma ba la pyndonkam nyngkong eh ia u atom bom. Ka America ka la pynhap ia une u bom ha ka nongbah Hiroshima jong ka Japan ha ka 6 tarik u Nailar, 1945 ha kaba phraphew hajar ngut ki briew ki la iap. Ha ka 9 tarik jong ujuh hi u bnai ka America ka pynhap biang sa ha Nagasaki, kawei pat ka nongbah Japan, ha kaba kumba 40 hajar ngut ki briew ki la iap. Ka jingmynsaw bad jingiap ba ishyrkhei jong ki briew ka la pynbor ia ka Japan ban pyndem wait.

Ka Bilat bad ki lok jong ka ki la jop ha ka thma. Hynrei ka jingmynsaw, ka jingiap bad ka jingjulor jong ki shnong ki thaw ka long kaba palat. Sa shisien pat ka la pynbor biang ia ki nongialam jong ki ri kiba paw khmat ban pyrkhat kumno ban pyllait ia ka pyrthei na kane ka jingjot kaba khraw. Kane ka jingpyrkhat ka la ialam ia ki ban seng ia kawei pat ka seng shityllup ka pyrthei. Kumta la seng ia ka **United Nations Organisations** (U.N.O.) ha ka 24 tarik u Risaw, 1945.

Kane ka Seng ka dang neh bad ka dang trei kam haduh mynta. Palat 140 tylli ki ri ki long ki dkhot jong ka.

Haduh mynta hi, kane ka seng ka lah ban iada ia ka pyrthei na ka jingwan jong kawei pat ka thma bah. Ka la lah ban wanlam ia ka jingiabeit bad ka jingiasuk hapdeng bun ki ri kiba ia kynad bad ialeh thma.

Nalor ki kam pynsuk pyrthei, ka U.N.O. ka la pyniar ia ki jingtrei kam jong ka sha kiwei kiwei pat ki bynta ruh. Ka don ki tnat trei kam jong ka kiba trei na kabynta ka jingpynroi ia ka jingnang jingstad, ka rep ka riang, ka koit ka ka khiah, ka ioh ka kot bad kiwei kiwei pat ki bynta.

Ryngkat bad kine ki kam, ka Seng ka don ruh ka jingkit khlieh kaba kham kyrpang na ka bynta kito ki ri kiba dang sahdien. Ka iarap ia ki ban kyntiew bad pynroi ia kiba kum kita ki ri ha ki liang kiba bun.

Nalor kine ki kam, ka U.N.O. ka ju iarap ruh ia kito ki ri kiba shah pynjulor kum ha ka jingshlei um ne khynniuh jumai.

Ka pyrthei ka don ha ka jingtieng bad ka jingsyier jong kawei pat ka thma bah Lada kane ka thma bah ka jia, ka jingjulor, ka jingpynjot bad ka jingiap briew kan long kaba kham shyrkhei bun shah ban ia ha ki thma bah kiba la dep. Kumta ka UNO ka don ha khmat jong ka ia ka jingkit khlieh kaba khraw shibun eh ban pyllait ia u khun bynriew na kane ka apot.

— x —

8. Ka Nongpateng U Paidbah

U briew u long u jingthaw u bym lah ban im marwei. U donkam ia ka jingiadon bad ka

jingiarap lem jong kiwei pat ki para-briew khnangba un ioh ia ki jingdonkam jong u kum u briew.

Namar ba u long u jingthaw uba kum uta, kumta ruh ki mih ki jingdonkam na ka bynta ka jingbit jingbiang lang bad ka jingiamyntoi lang. Katto-katne na kine lah ban kdew hangne.

Ha kylleng ka ri, ha sor bad ha nongkyndong, ki don ki iing skul. Kine ki dei ki shlem ai jingnang jingtip bad jingstad. Ki shakri ia baroh ki khynnah ha ka shnong bad ki pynlong ia ki ki nongshong shnong kiba larkam hadien habud.

Ngi don ruh ki dispensari bad ki hospital kiba ai ia ka jingshakri kaba kordor eh ha ka pang ka shitom. Dei lyngba jong ki ba ngi lah ban kham pynbha ia ka jingkoit jingkhiah jong ki paidbah.

Ngi don ruh ki iing ophis Sorkar. Kine ki la nang bun katba ka synshar khadar ka nang iaid shaphrang. Ki don la ki kam ban pyniaid ia ki shalyntem jong ka synshar khadar bad ha kaba shakri ia ki paidbah

Kiwei pat ki bym lah ban lait na ki khmat jong ngi ki long ki surok ki syngkien. Kine ki long ki thied snam jong ka trei ka ktah, khaii ka pateng bad ka ioh ka kot jong ngi. Khlem kine, ngim lah ban pynroi ia ka trei ka ktah, ka khaii ka pateng bad ka ioh ka kot jong ngi.

Nalor kine, ngi don ruh ki madan ialehkai, ki iing dorbar, ki pung um, ki kor bad ki top um kiba donkam na ka bynta u paidbah.

Kumba la kdew shakhmat kine baroh ki dei ki jong u paidbah. Kumta ka dei ka kamram jong baroh ki nongshong shnong ban pynneh bad pynbha ia ki bad ban iada ruh ia ki na ka jingpynsniew bad jingpynjot pynpra.

Haba ki surok ki syngkien ki bha, ki pynsuk ia ka iaid ka ieng bad ka leit ka wan. Hynrei haba ka shnong ka thaw ka khuid ka suba pat ki pynphuh pynphieng bad pynitynnat ia ka shnong ka thaw. Ka jingkhuid ka iarap ruh shibun ban iada na ki jingpang kiba bun. Kumta ka dei ka kamram jong ngi ruh ban pynkhuid ia ka shnong ka thaw.

Nalor kine, ha ki shnong jong ngi lah ruh ban don bun ki mawbynna, ki mot, ki maw shong thait, ki maw ba la ot dur ne ki kynja jingtei kiba rim. Kine ki la ieng naduh hynaai. Hynrei la ki la rim, ki long pat kiba kordor shibun eh. Ki ieng mynta ban iathuh khana ia ka jingstad bad ka jingkhlain jong ki riewrim. Na kine lah ban lum bun ki jingtip bad ki khanapateng. Lah ruh ban thoh wat ia ka histori jong ka ri bad ka jaitbynriew.

Kine baroh ki dei ka nongpateng jong ngi. Hynrei da ka jingbym sngewthuh ia ka dor jong ki, bun ki briew kim salia ban sumar bad iada ia ki. Kumta bun ki la jot la pra, ki la

kyllon bad ki la duh la dam syndon. Ka jingduh ka long ia ka ri baroh kawei.

Ban iada ia kine, ka Sorkar ka la buh da ka Ain ban pynshitom ia kino-kino kiba pynjot bad pynpra ia ki. Hynrei tang katta hi kam biang. Ma ngi ki nongshong shnong ngi don ka kamram bad ka jingkit khlieh. Ngi dei ban sumar bad iada ia ki baroh na ka jingpynjot pynpra.

Ka jinglong jong ka shnong ha kaba ngi shong ngi sah ka long ka sakhi ia ka jinglong jong ki nongshong shnong. Kumta to ngin im ha kata ka rukom ba shnong kan nym long ka jingjah burom ia ki briew jong ka.

— x —

9. **Ka Sorkar U Nongkyndong**

Kiba bun na ki briew ha ka jylla jong ngi ki shong ki sah ha nongkyndong. Ka kam kaba kongsan jong ki ka long ka rep ka riang, ka thung ka tep bad ka ri jingri.

Bun na ki nongkyndong jong ngi ki long kiba dang duk. Ka jingioh jingkot jong ki ka long kaba rit. Bun na ki ki shong ha ki iing phlang bad iing khyndew kiba rit. Bun ruh ki bym lah ban ioh ia ka kup ka sem bad ka bam ka dih kaba bit ba biang.

Ki lynti syngkien ruh ki long kiba sniew. Dang bun ki surok khyndew bad dang bun ki shnong ki bym don surok. Kane ka pynshitom shibun ia ka leit ka wan bad ka kit ka bah.

Ki skul ruh ki dang duna. Don bun ki shnong ki bym don skul. Ha ka shnong kiba don skul ruh, bun ki ing skul ki long kiba jot ba pei bad kiba rit. Ki nonghikai ruh ki duna bad ka jinghikai skul ruh kam iaid beit iaid ryntih.

Ha ka liang ki lad ai jingkoit jingkhiah leï, ki nongkyndong ki duna shibun eh. Ki dispensari bad ki hospital, ki nos bad ki doktor ki duna eh. Kumta ki nongkyndong ki shem jingeh shibun eh ha ka pang ka shitom.

Khnang ba ki nongkyndong kin roi bad kiew ha ki liang baroh, ki donkam ia ki surok kiba bha, ki skul kiba bha ki hospital bad ki lad ai dawai kiba bha.

Ban iarap ia ki nongkyndong ban kyntiew ha kine ki liang baroh, ka Sorkar India ka la pynmih ia ka plan trei kam ia kaba la tip kum ka **Community Development Project** lane ka Projek pynroi ia ka shnong ka thaw. Ia kane ka Projek la sdang naduh ka snem 1952.

Hapoh kane ka Projek la phiah ia ki jaka nongkyndong ha ki thain ki thain lane ki blok. Kawei ka blok ka kynthup bun tylli ki shnong.

Ha man kawei-pa-kawei ka blok pat la buh ia ka ophis bad ia u ophisar u ban peit bad pyniaid ia ka jingtrei kam jong ka. Une u rangbah ophisar u dei u **Block Development Officer** lane haba shu ong lyngkot, u B.D.O.

Kane ka ophis ka don bad ka ieng na ka bynta u nongkyndong. Ka kam jong ka ka long ban iarap bad kyntiew ia ki nongkyndong ha ki liang baroh. Ka iarap ha kaba pynshlur ha ka rep ka riang, ka ri jingri, ka trei ka ktah, ka suh ka thain, ka ioh kam ioh jam, ki skul, ka koit ka khiah, ki lynti ki syngkien bad bun kiwei kiwei pat.

Hynrei kane ka ophis kam theh ia ka spah jong ka kum ka mana kaba hap na bneng. Ka iarap ia kito kiba iarap shuwa ia lade. Ki shnong thaw ki dei ban mih ban trei bad hadien kata kane ka ophis kan sa iarap. Ka jingmut tynrai jong ka ka long ba u paidbah hi u dei ban long shibynta na ka jingiatrei ban pynroi bad kyntiew ha kano-kano ka liang ruh.

Ngim lah ban len ba kane ka Projek ka la long da shisha ka jingia-rap ia u paid nongkyndong. Hynrei kan nym lah ban leh shibun lada ki paidbah hi kim mih ban ia trei lang ban ia shim bynta lang ha ki kam pynroi baroh.

— x —

10. Ki Kooperetip Sosaiti (Cooperative Society)

Ka jingpynmih ia ki ophis Blok ka long kawei na ki rukom ban pynroi bad kyntiew ia ki nongkyndong. Kawei pat ka lad ka long lyngba ki seng trei lang lane ki Kooperatip Sosaiti.

Ki Kooperatip Sosaiti ki dei ki seng ia trei lang na ka bynta ka jingmyntoi lang baroh ki dkhot bad ka shnong ka thaw. Ka moto jong ki ka long, "Baroh na ka bynta uwei bad uwei-pa-uwei na ka bynta jong baroh". Kane ka thew sha ka jingiatrei lang kylliang na ka bynta ka jingmyntoi jong baroh lang.

La sdang nyngkong ia ki Kooperatip Sosaiti ha Germany ban iarap ia ki nongrep kiba duk. Ki dkhot jong kane ka Sosaiti ki ia trei lang ban pynmyntoi ia lade. Kane ka rukom ka la trei kam bad ka la seisoh. Kumta ka la saphriang sha kiwei pat ki ri ka pyrthei.

Ha India la sdang ia kane ka buit ha ka snem 1904 Ha kata ka por, la sdang da kaba ai ram ia ki nongrep ha ka dor sut kaba jem. Kane ka la pyllait ia ki nongrep na ki nong-ai ram kiba shim rem ia ka sut.

Mynta ki Kooperatip Sosaiti ki la nang bun. Ki la ktah ruh sha kiwei pat ki bynta jong ka jingtrei kam. Kim kut shuh tang bad ka jingai ram ia ki nongrep, hynrei ki la trei ruh ha kiwei pat ki bynta. Don ki Sosaiti

kiba thmu ban pynioh ia ki mar bam mardih ha ka dor kaba kham jem. Don ki Sosaiti kiba iadei tang bad ki jingri jingri jingdup. Don ki Sosaiti kiba dei bad ka die ka thied, ka khaii ka pateng bad kumta ter-ter.

Kum kine ki Sosaiti ki la iaid kam ruh ha sor, ha ki karkhana, ki ophis bad ha kiwei kiwei pat ki jaka trei.

Kam long kaba shitom ban seng ia ki Kooperatip Sosaiti. Shiphew ngut ne tam ki briew ki la lah ban ia synrop lang bad ban sdang ia ka Kooperatip Sosaiti na ka bynta kano-kano ka jingthmu. Ki mang ia ka bai seng ka Sosaiti bad ia u synniang ban pynmih ia kata ka bai seng. Kiba siew ia uta u synniang bad ia u bai rung, ki la long ki dkhot ka Sosaiti. Da kata ka pisa kaba lang ki sa pyndonkam na ka bynta ka jingthmu jong ka Sosaiti.

Ha kine ki sngi mynta ka Sorkar ka pynshlur shibun ban pynroi ia ki Kooperatip Sosaiti. Ka plie bun ki lad bad ka ai bun ki jingiarap ha ki bun ki rukom.

Wat la ki Kooperatip Sosaiti ki long kiba iarap ia kiba duk bad kiba tlot, hynrei bun kim lah ban ieng bad ki duh noh tang kattokatne por. Ka daw kaba kongsan eh ka long ka jingbym don ki nongtrei kiba nang ba stad bad ha kajuh ka por, kiba hok bad kiba trei hok ia ka kam.

Ki Kooperative Sosaiti ki la long kam bad ki la long kiba jop ha Punjab bad ha kiwei pat ki bynta ka ri India. Ka don ka jingkyrmen ba kin long ruh kiba jop ha kane ka ri jong ngi. Baroh kaba donkam ka long ka jingtrei shitom bad ka jingtrei hok.

— x —

11. Ka Shang Pyrthei

Ha kine ki sngi jong ngi, ka shang pyrthei kam long shuh ka kam pynlut ksan. La khein ia ka ba ka long kawei na ki bynta jong ka jingpyn roi ia ka jingnang jingstad. Ha ki ri kiba la roi bad kham riewspah lei-lei, ka Sorkar ka ai jingiarap ia ki khynnah skul bad kolej ba kin leit shang pyrthei.

Hába ngi mih na la iing ban leit shang pyrthei, ngi iohi bun ki jaka puta kiba thymmai. Ngi iohi ruh ki iing ki sem bad jait jingtei kiba pher ba pher bad ba phylla. Napdeng kine ki jaka, don na ki kiba pawnam ha ka histori bad ki khanatang.

Kawei pat kaba ngi lah ban iohi ha ka jingleit shang pyrthei jong ngi ka long ia ki briew bad ki jaitbynriew kiba pher bad ká rukom im jong ki. Ka rukom im ki briew ka pher na kawei ka jaka sha kawei pat. Ka daw ka long na ka jinglong ka jaka, ka jingshit jingkhriat bad kiwei kiwei pat ki daw. Ngi lah ban iohi ia ka rukom kren rukom khana

jong ki, ka rukom trei rukom ktah jong ki, ka rukom riam rukom beit jong ki bad bun kiei-kiei kiba thymmai ia ngi.

Kine ki jingiohi baroh ki ai ia ngi shibun ki jingmyntoi. Kawei ka jingmyntoi ka long ba ka pynroi ia ka jingtip jong ngi. Ngi tip bun kiei-kiei kiba iadei bad ki jaka puta, ki rukom im ki briew, ka khaii ka pateng bad bun kiwei kiwei de ki jingtip. Nalor kaba shu tip, ngi iohi ruh bun ki buit ha ka trei ka ktah, ka khaii ka pateng. Ia kine ngi lah pat ban pyndonkam ha ka jingim la jong.

Ka jingtip kaba ngi shu iohsngew ne pule ha ki kot ka lah ban jah noh suki-suki na ngi. Hynrei ka jingtip kaba ioh da kaba iohi da la ki jong ki khmat ka neh bad ngi. Kane ka long kawei pat ka jingmyntoi jong ka shang pyrthei.

Kawei pat ka jingmyntoi jong ka shang pyrthei ka long ba ka pyniar bad pynsan ia ka pyrkhat pyrdain jong ngi. Ka bor pyrkhat jong ngi kam ioh lad ban san bad ban pyniar ia lade lada ka sah kut hajuh. Da kaba leit shang pyrthei pat, ngi ioh lad ban tip bun kiei-kiei kiba thymmai. Kumta ruh ka bor pyrkhat pyrdain jong ngi ka nang iar bad ka nang san. Ha kata ka rukom ngi lah ban kot kham sha jrong ha ka rukom pyrkhat pyrdain.

Ka shang pyrthei ka iarap ruh ia ka jingkoit jingkhiah jong ngi. Haba ngi leit shang pyrthei, ka jingpyrkhat jong ngi ka sting, ka kylluid bad

kam don jingkit. Kumta ka shang pyrthei ka ai lad ia ka jingpyrkhat ban shong thait bad ban pynsngewtynnat ialade. Nalor kata ngi ioh ruh ia ka lyer kaba pher. Kane ka iarap ban pynpyngngad ia ka jabieng jong ngi. Kum kane ka jia khamtam eh haba ngi leit shajan jong ki lum, ki them bad ki wah jong ka mariang. Kine baroh ki iarap ban kyntiew ia ka jingkoit jingkhiah jong ngi.

Haba ka shang pyrthei ka long kaba pynsngewtynnat bad kaba pynmyntoi ia ngi, ka dei namarkata, ba ngin pynmlien ban leit jingleit bad shang pyrthei Wat la ka long kaba lut, hynrei kam long pat kaba lehnohei.

— x —

12. Ki Dieng bad Ki Jingshakri jong ki

Katba nang iaid ki por, u briew u nang iakynduh bun ki jingeh ha ka jingim jong u. Kine jingeh ki nang pynsngewthuh ia u haduh katno u donkam ia ki dieng na ka bynta ka jingim jong u.

Ki dieng ki iarap ia u briew ha ka shet ka tiew. Ngi pyndonkam ia ki dieng ha kaba sliew ding bad shet jingshet. Dei na ki dieng ruh ba ngi ioh dieng ban thaw iing thaw sem, thaw shuki, miej, lyngknot bad bun kiwei kiwei pat ki jingdonkam.

Na ki dieng ngi ioh ruh ia ki soh kiba bun jait. Kine ki soh ki iarap pat ban pynbha ia ka jingkoit jingkhiah ki briew.

Ki dieng ki long ruh ki jingiada na ka jingshit ka sngi. Ki ai jingtngen ia ka khyndew bad jaka rieh tngen ia u briew. Namar kata ka daw la ju thung khnang ia ki harud surok ba ki briew kin ioh rieh tngen.

Ka jingdon jong ki dieng ka long ruh ka jingpynitynnat ia ka shnong ka thaw. Ki dieng ki don ki soh, ki syntiew bad ki sla ba jyrngam. Ki ai rong ai rup ia ka shnong ka thaw bad ki pynitynnat ia ka. Wat kito ki dieng kibym don soh ne syntiew ruh, hynrei tang ki sla jong ki ka la biang ban pynitynnat ia ka shnong ka thaw.

Ki don ki jait dieng pat kiba long dawai. Na ki sla bad ki snep jong ki la shna ia ki dawai kiba bun jait. Kine ki jait dieng ki la long ka jingiarap kaba khraw ia ka jingim u briew.

Ki dieng ki iarap ruh ban pynkhuid ia ka lyer. Ha ki jaka sor ki don bun ki kam u briew kiba pynjakhlia ia ka lyer, kum ka tdem kali, karkhana bad kiwei. Haba don pat ki dieng, ki ring noh ia kane ka lyer jakhlia bad ki pynkhuid ia ka.

Ki dieng ki long ruh ka tynrai jong ki um Na ki dieng ka um ka mih bad ka bsa ia ki briew. Lada ym don ki dieng, ka khyndew kan rkhiang bad tyrkhong. Ngin shitom ban ioh um. Hangno hangno haba don hi ki dieng, hangta phin shem ia ka um.

Nalor kine baroh, ki dieng ki ai ia ka oksijen, kata ka lyer kaba donkam eh ia ka jingim u briew.

Khlem ka oksijen, u briew um lah ban im. Dei ki dieng kiba ai ha ngi ia kane.

Namar ba ki dieng ki long kiba donkam eh kumta ka Sorkar ruh ka ialeh ban thung dieng bad ban pynneh ia ki. Ka mana ruh ban pom kulmar bad pynjot ia ki dieng.

Ki dieng kim lah ban kren. Hynrei da ki kam jong ki, ki la leh bha shibun eh ia ngi ki briew. Kumta ka dei ka kamram jong ngi ban leh bha kylliang ia ki da kaba ngi kiar horkit hordang na kaba pynjot bad pynduh ia ki.

— x —

13. U Khulom

Ki don lai tylli kiei-kiei kiba u briew u donkam eh ha ka jingim. Kine ki long - ka jing ka sem, ka jain ka nep, bad ka bam ka dih. Ha ka pyrthei shai mynta, kine lai tylli kim dei shuh tang ma ki ki jingdonkam u briew. Mynta, u briew u donkam de sa ia kawei pat, bad kata ka long ka jingnang ia ka thoh ka pule.

Don bun ki jingmyntoi kiba ngi ioh na kaba nang ia ka thoh ka pule. Ka jingnang ia kathoh ka pule ka iarap ia ka bor kynmaw kaba tlot jong ngi. Habá ngi leit iew leit hat, ngi la don lupa ha ka jingmut jong ngi ban thied bun ki jingthied. Ynda ngi la dep siew dep tda bad bad ynda ngi la phriang ia ki jingsiew ha la

14. Ki Kot Khubor Bad Ki Kaw Jong Ki

Ka jingnang jingstad ka sdang roi. Kumta ruh ki kot khubor ki nang mih bad nang roi. Mynta ki kot khubor ki long shibynta jong ka imlang sahlang, ka jingnang jingstad bad ka synshar khadar.

Ka kot khubor ka dei ka thup lum khubor na ki saw lyer jong ka ri bad ka pyrthei. La shon ia ka ha ki kot sada kiba kham tat. Ka kot khubor ka lah ban long kaba mih manla ka sngi, shisien ne arsien shitaiew, shisien ne arsien shibnai ruh.

Hynrei ka mut aiu haba ngi ong, "khubor"? Ha ka pyrthei thoh kot khubor ki ju ong ba lada dait u ksew ia u briew, kata kam dei ka khubor. Hynrei lada dait u briew ia u ksew, kata te ka la dei ka khubor. Na kane ngi lah ban sngewthuh ba ka ktien "khubor" ka mut kano-kano ka khubor kaba kham phylla. Nalor kane, kane ka ktien ka mut ruh ia ki khubor kiba donkam na ka bynta ka jingtip paidbah.

La pynmih ia ka kot khubor da ka jingmut bad kata ka long ban shakri ia u paidbah. Ka don la ki kamram ban leh ha kane ka jingshakri. Kawei ka kam kaba kongsan eh jong ka ka long ban lum ia ki khubor bad ban pynphriang ha ki liang kiba bun, kum ha ka sain pyrthei, ka ioh ka kot, ka imlang sahlang,

ka thoh ka tar, ka saians, ka niam bad ha kiwei kiwei pat ki phang.

Kawei pat ka kamram jong ki kot khubor ka long ba ki ieng kum ka jingiatip lem u paidbah. Ki kot khubor ki pynmih ia ki khubor bad ki jingtip kiba pynpaw ia ka jingsngew bad ka jingpyrkhat u paidbah halor kano-kano ka phang. Da kaba leh kumta, ki nongsynshar bad ki bor sorkar ki tip bad ki sngewthuh shaphang ka rukom pyrkhat u paidbah. Kane ka iarap ban pynbha ia ka synshar khadar.

Kawei pat ka kamram jong ki kot khubor ka long ban saindur ia ka rukom pyrkhat u paidbah. Nalor ba ki ai ia ki khubor, ki ai ruh ia ki jingthoh jong ki ha kiba ki pynpaw ia ki jingmut jong ki halor kano-kano ka phang kaba ktah ia u paidbah. Ha kane ka rukom ki iarap ban tei bad sain dur ia ka rukom pyrkhat jong ki nongpule.

Nalor kitei ki kam baroh, ka kot khubor ka don kawei ka jingkit khlieh kaba khraw. Kane ka dei ka jingiathuh bad jingkren ia 'KA JINGSHISHA' Ha ka sain pyrthei khamtam, ki don ki seng sain pyrthei kiba pher. Hynrei ka kot khubor kaba leh hok ia u paidbah ka dei ban ieng ha ka jingshisha khlem shah liang shano-shano ruh.

Ki kot khubor ki long kiba donkam khamtam eh ha ka synshar paidbah. Hynrei kin nym long shibun ka jingmyntoi ia u paidbah lada kim leh hok ia la ki kamram kumba la kdew.

— x —

15. Ki Kot Khuhor bad Ki Jingmyntoi Jong Ki.

Ha ka lynnong kaba la dep, ngi la pule shaphang ka kot khubor bad ki kam jong ka. Ngi lah malu mala ban kem ia ki jingmyntoi jong ka. To ngin peit bha mynta kiei ki jingmyntoi jong ka kot khubor.

Kawei ka jingmyntoi jong ka kot khubor ka long ka jingtip khubor. Kumta ruh la khot ia ka, **ka kot khubor**. Ka ai bunjait ki khubor kiba jia ha shnong ha thaw, ha ka ri bad ha ka pyrthei. Ka ai ki khubor kiba iadei bad ka sain pyrthei, ki jingialehkai, khaii-pateng, ka ioh ka kot, ka imlang-sahlang, ka thoh ka tar, ka saians, ka niam bad kiwei kiwei pat.

Lyngba kine ki khubor, ka kot khubor ka pynroi bad pyniar ia ka jingtip, ka jingsngewthuh bad jingshemphang. Kata ka long kawei pat ka jingmyntoi jong ka kot khubor. Ki briew kiba minot ban pule kot khubor. ki roi ka jingtip ha ki liang kiba bun. Kumta ki kham shai kham sngewthuh ruh.

Ki kot khubor kim ai ia ngi tang ia ki khubor bad ka jingtip, hynrei ki ai ruh ia ka jingshai halor kano-kano ka mat kaba donkam. Ki kot khubor ki bud ia ka por bad ki jingjia. Ha ki kot khubor ki ju don ki jingthoh kiba kyrpang halor kano-kano ka sobjek kaba ktah ia u paidbah. Nalor kum kine ki jingthoh, ki don ruh ki **shithi** na ki nongpule ha kiba ki pyn-

paw ia ka jingsngew bad ka jingpyrkhat jong ki. Kum kine ki jingthoh ki pynshai bad pynsngewthuh shuh shuh ia ki nongpule halor kano-kano ka phang. Kumta ka kot khubor ka iarap ruh ban ai jingmut, ai jingshai bad ban saindur ia ka rukom pyrkhat jong ngi.

Nalor kitei ki jingpynmyntoi, ka kot khubor ka pynsngewtynnat bad ka pynmyllen ia ki nongpule. Ka jingtip khubor shaphang ki jingjia kiba pher bad ka jingioh ia ka jingshai jingsngewthuh, ka pynsngewtynnat ia ki nongpule. Ha ki por ba ngim leh ei ei ne haba ngi don marwei, ki iarap shibun ban pynmyllen bad pynshngain ia ngi.

Ha ki Ri kiba la roi bha, ka jingpule kot khubor ka long hi kumba bam ja. Don lei kiba jied ban duh shisynbam ka ja ban ia kaba duh kot khubor. Ha ngi kam long kumta. Hynrei ka long tang ka jingpynmylien. Lada ngi pynmylien ban pule kot khubor, ngin ieid bad bang ban pule manla ka sngi bad ngin ioh bun ki jingmyntoi.

— x —

16. Ki Kot bad Ki Jingmyntoi Jong Ki

"Ka kamra khlem ki kot," ong uwei u riewpyrkhat, "ka long kum ka met khlem ka mynsiem." Kane ka jingong ka kren ia ka jingshisha jong ka jingmyntoi bad ka jingkordor jong ki kot. Kam pher ha ka sobjek aiu la thoh ia ki, ki don hi la kajong ka dor bad ka jingmyntoi.

Kawei na ki jingmyntoi jong ki kot ka long ba ki ai ia ngi ia ka jingtip. Baroh ki jingtip kiba u briew u lah ban tip, la kynshew ia ki bin-pa-bin ha ki kot. Ha ki la kynshew ia ki jingtip shaphang ki jingjia kiba rim, ki jingjia kiba mynta bad wat ia kiban sa wan ruh. Ha ki kot la kynshew ia kiwei pat ki jingtip kum shaphang ka rep ka riang, ka khaii-ka pateng, ka sain hima-sima, ka koit ka khiah, ka niam ka rukom, ka long-briew man-briew, kiei-kiei kiba don ha ka duriaw, ka khyndew bad ka haw-haw.

Nalor kine, ha ki kot ruh la iathuh ia ka jingim jong ki briew kiba khraw bad ki jingialeh jong ki ha ka jingim. Kumno ki ialeh ia ki jingeh kiba ki iakynduh bad kumno ki jop ia ki.

Kumta haba ngi pule kot, ngi roi ha ka jingtip. Haba ngi roi ha ka jingtip, ngi san pat ha ka pyrkhat pyrdain bad ka jingsngew-thuh jingshemphang. Ka bam ka bsa ia ka met jong ngi, hynrei ki kot ki bsa ia ka jing-pyrkhat jong ngi.

Ki kot ki ai ruh ha ngi ia ka jingsngew-tynnat. Ka ju long ka jinglong briew ban kwah tip ia kiei-kiei kiba ngim tip. Bad haba ngi tip eiei kaba thymmai, kata ka ai ha ngi ia ka jingsngewtynnat. Dei ki kot kiba lah ban ai ha ngi ia kaba kum kata ka jingsngewtynnat.

Kaba kum kane ka jingsngewtynnat ka kham pher. Hynrei ki don ruh kiwei pat ki kot kiba da pynrkhie bad pynsngew sammut ia ngi. Haba ngi pule ia ki, ngi byrngia, ngi sngewtynnat bad

ngi rkhie. Ki rah ia ngi na ka pyrthei kaba khuslai bad kaba pisa, sha ka pyrthei kaba kmen bad sngewbha.

La ju ong ruh ba ki kot ki long ki paralok ba shisha jong ngi. Ha ki kot ngin ioh ia ki khlein shyieng jong ki jinghikai ia ka long-briew man-briew baroh. Ki riew khraw bad ki riew pyrkhat ki la jiar lut ia ki ningtip, ka jingsngew bad ka jingiohi jong ki ha ki kot. Haba ngi sngew tmang, sngew kynjah lane haba ngi iakynduh ia ki jingeh bad jingshaiong, ki kot kin pyniakynduh ia ngi bad ki riew khraw ka pyrthei hi Bad ki ngi lah ban iasyllok bad ban iakren ha ka jingjar-jar. Kumta ngin ioh ia ka jingshai, ka jingpynshlur bad ka jingai mynsiem kiban hikai bad kyrshan ia ngi ha ka jingim.

Hynrei ngim lah ruh ban len ba don ruh ki kot kiba sniew ia kiba la pynmih tang ban shu ioh kjit ia ka spah bym hok. Kine kim tei eie ruh ia ka long-briew man-briew. Kum kine ki kot ki tuh ia ka jinglong ba bha jong ki briew, bad ia ka por ba kordor jong ki. Ngi dei ban kiar na ki.

Ki kot kiba bha ki tyiwa ia ka spah ba kordor ia ngi. Hynrei ngin nym ioh ia ki lymda ngi bang bad ieid ban pule ia ki. Ban long kumta, ngi donkam ia ka jingialeh shitom ban ioh ia ka jingmlien ban pule kot. Shisien ba ngi la ioh ia kata ka jingmlien, ngi la ioh ha la ka kti ia ka spah ba la buhrieh.

— x —

17. Ka Laibrari.

Katba ka jingnang jingstad ka nang roi, katta ruh ka jingpule bad ka jingpynmih kot ka nang jur. Hynrei ka long kaba shitom ia ki paidbah ban ioh lut ia ki jait kot ba ki kwah da kaba thied hi na lade. Tang khyndiat eh ki briew kiba lah ban thied lut ia ki kot kiba ki kwah.

Ia kane ka jingeh la weng da kaba buh ia ki jaka lum kot ne ki Laibrari. Ha kane ka jaka la lum ia ki kot kiba dei shaphang bun jait ki sobjek. Kito kibym lah ban thied kot, hynrei kiba kwah pat ban pule, ki lah ban leit ha kine Laibrari ban pynlut ia ka por kaba jar-jar bad ki kot.

Hynrei ki Laibrari kim long tang ki jaka pule kot. Ki long ruh ki jaka ai kot kylliang ia ki briew ban rah sha la iing la iing. Ynda ki la dep, ki wan pynphai noh ia ki bad ki shim sa da kiwei kiwei pat.

Haba ki Laibrari ki lum bad ki sumar kumne ia ki kot ki kylla long pat ruh ki jaka kynshew ia ki kot rim. Bun ki kot kiba la mih ki jah noh bad ki riew wad jingtip bniah ki shitom ban ioh ia ki. Hynrei kum ia kita ki kot, la buh bad la sumar ha ki Laibrari. Kumta ki khynnah skul bad ki riewwad jingtip bniah ia kiei-kiei kiba rim, ki lah ban leit ha ki Laibrari ban tih ia ki mawlynnai jong ka jingtip.

Nalor ki kot, ka Laibrari ka buh ruh ia ki kot khubor kiba bun jait. Kine ruh ki la long ka jingmyntoi shibun ia ki briew kiba kwah khubor bad jingtip.

Ka Sorkar ka buh ym tang ki Laibrari, hynrei ka pyniaid ruh ia ki kali Laibrari. Kine ki kali ki kit ia ki kot sha ki jaka ki bym don Laibrari ban leit ai kot ia ki briew ha ki shnong jong ki hi. Kane ka rukom ka la nang plie lad shuh-shuh ia ki briew ban ioh pule kot.

Nalor ki Laibrari Sorkar, ki don ruh ki Laibrari ki bym dei jong ka Sorkar. Ia kum kine la seng da ki seng bha-lang na ka bynta jong ki nongshong shnong.

Ki skul bad ki kolej ruh ki buh ia ki Laibrari jong ki na ka bynta ka jingmyntoi bad ka jingdonkam jong ki khynnah skul bad ki nonghikai.

Ki don ruh ki Laibrari iing. Ki briew kiba ieid bad bang ia ka jingpule kot bad kiba riew-spah, ki buh ia la kajong ka Laibrari ha la iing. Ki lum bad sumar ia ki kot na ka bynta ka jingmyntoi jong ki shimet bad ha iing ha sem.

Ki Laibrari ki long ka jingmytoi kaba khraw ia ki paidbah. Ki iarap ban pynshlur ia ki briew ban pule kot. Ka iarap khamtam eh ban pynroi ia ka jingtip. Kata ka iarap pat ban pynlong ia ki briew kiba kham nang kham tip, kham shai kham sngewthuh.

Ki Laibrari ki ieng ruh kum ka iit-khmih ia ka jingroi jong ka jaitbynriew ha ka pule bad ka thoh ka tar. Ki kdew ruh ia ka jingsan jong ka jaitbynriew ha ka pyrkhat pyrdain.

Ka jingroi jong ka jingtip ka long u maw-jam sha ka jingsan bad ka jingiaid shaphrang jong ka jaitbynriew. Kumta ka long kaba don-kam ban pynroi ia ka jingpule kot bad ka thoh ka tar. Kawei na ki lad ba ngi lah ban leh ka long ban pynieng ia ki Laibrari ha ki skul, bad kolej, ha ki shnong ki thaw ha nongkyndong bad ha sor kumjuh.

— x —

18. U Myllung ka Ri Bilat

Ym don shuh ka pyrthei kaba la shai kabym tip ne iohsngew ia ka kyrteng u Shakespeare. U long u myllung bad u nongthoh drama uba khraw tam ba ka pyrthei ka la pynmih. Haduh mynta ia ki kot jong u la pule bad iai pule ha kylleng ka pyrthei bad la pynkylla ia ki sha ki jait ktien kiba pher ba pher.

La kha ia u William Shakespeare ha ka 23 tarik April, 1564 ha ka nongrit jong ka Stratford-on-Avon. U long u khun uba lai jong u John Shakespeare bad ka Mary Arden kiba don baroh saw ngut ki khun shynrang bad saw ngut ki khun kynthei.

U kpa jong u u trei ia la ka kam shna bad die jingsop kti. U long u briew uba paw khmat ha shnong ha thaw bad uba bit ba biang ha ka ioh ka kot.

U Shakespeare u ioh ia ka jingshong skul jong u ha Stratford hi. Hynrei wat lada u la leit skul, um shym leit pule eiei ruh ha ki kyrdan University.

U Shakespeare u la poi kha haba u dang 18 snem karta. Ka lok jong u, ka Anne Hatway ka la shwa ia u da ka 8 snem.

Ha ka por u Shakespeare, ka jingialehkai thiatar ka dang sdang ban roi ha ka nongbah London. Ki don ki kynhun kiba ju ialehkai thiatar ha iing bad habar kumjuh. Ki iaid na kawei ka jaka sha kawei pat ban ialehkai la ka long ha madan, ha phyllaw ne ha ki iing skul.

Dei na ka bynta kine ki jingialehkai thiatar ba u Shakespeare u thoh ia ki drama jong u. U la thoh baroh 37 tylli ki drama kiba kynthup naduh ka snem 1591 haduh 1611.

U Shakespeare u la sdang ban thoh drama haba u la dap 28 snem karta. Ha kaba thoh ia ki drama jong u, u shu shim kylliang ia ki jingiathuh khana na ki khanatang ne ki histori kiba la don lupa. Hynrei u long uba stad bad uba nang haduh katta-katta ban iathuhkhana. U wanrah bun ki jingkylla ha kine ki khana bad u pynrung shuh sa da kiwei pat ki kyrteng

briew ha ki ban pyniadei bad ki jingjia. U pynim pat ia kito ki briew ha ki jingiathuh khana kiba rim bad u pynkup thymmai ia ki ha kawei pat ka dur. Ha kata ka rukom, u pynkylla ia ki jingiathuhkhana kiba rim sha ki khana drama kiba thymmai, kiba bang bad kiba sngewtynnat.

U Shakespeare u long u riew peitthuh uba jylliew ia ka long-briew man-briew. Ki jingthoh jong u ki tawiar sawdong ia ka long-briew man-briew naduh u Syiem u Patsha ha iing paki dulan haduh u rit u ria ha surok syngkien Ha ki khana jong u, u kren shaphang ka jing ieid, ka jingiashun, ka thma, ka jingsuk, ka long-iing long-sem, ka synshar khadar bad kiwei kiwei pat ki mat kiba ktah ia ka long-briew man-briew. Lyngba kine, u sei ruh ia ki symboh jingpyrkhat kiba khraw bad kiba jylliew haduh katta-katta. Lyngba ki jingthoh jong u, u pynpaw ruh borabor ia ka jingjop jong kaba bha halor kaba sniew.

Don ki nongthoh kot kiba poi sha ka duk. Hynrei u Shakespeare um shym long kumta. La um long uba da riewspah, hynrei u long hi uba bit ha biang ha ka ioh ka kot.

U Shakespeare u la iap noh ha ka snem 1616. Ia ki jingthoh jong u la pynmih hadien da kito ki nongialehkai kiba ju ak ia ki drama jong u.

19. U Mahatma Gandhi

Uwei u briew uba khraw tam eh uba ka India ka la pynmih u dei u Mahatma Gandhi. Ka kyrteng pura jong u ka long u Mohandas Karamchand Gandhi.

U Mahatma Gandhi u paw ha ki dur kiba pher ha ki briew kiba pher ha India bad ha ka pyrthei. Don kiba peit ia u kum u riew sain hima sima; don kiba peit ia u kum u nongialeh laitluid uba khraw; don kiba peit ia u kum u riew khuid; don kiba peit ia u kum u nongpyniasuk; bad don kiba peit ia u kum u paralok jong kiba duk ba shitom.

La kha ia u Mohandas Karamchand Gandhi ha ka 2 tarik u Risaw, 1869 ha Porbandar, ka nongrit ha ka jylla Gujerat. U Kpa jong u, u Karamchand u dei u kynja Myntri Rangbah ha ka hima rit Porbandar.

Ka kmie jong u, ka Pulitbai, ka long ka briew kaba riewblei shibun eh. Dei na ka ba u Gandhi u la kjit ia ka mynsem niam bad ka jinglong riewblei.

U Gandhi u la ioh ia ka jingshong skul naduh ba u dang rit bad u la pas ia ka Matrik ha ka snem 1887. U la bteng ia ka jingpule jong u ha Kolej. Hynrei ha Kolej um shym la pule slem. U iehnoh ia ka jingpule ha Kolej bad hadien kata, la phah ia u ban pule ia ka Ain sha Bilat.

U Gandhi u wan phai sha India da ka jingkyrmen kaba khraw na ka bynta ka lawei jong u. Hynrei ka jingsdang jong ka jingim jong u ka long pynban ka jingshah jop. Ka mokotduma kaba u shim nyngkong ka dei ha kaba u iasaid na ka bynta kawei ka riew kynthei. Haba u ieng ha iingshari ka jinglehrain biej bad ka jingkynniuh ki lap ia u kat haduh ba um nang ban kren eiei ruh. Khatduh um banse ban mih noh na ka iing kashari. U ai noh ia kata ka mokotduma ha uwei pat u riewsaid bad u pynphai noh ia ka pisa sha kata ka briew.

Hadien kane ka jingshah jop kaba khraw, u Gandhi u leit phai noh sha la shnong ban long tang u nongthoh dulir uba rit.

Hámar kane ka por, la wan ka jingtyrwa ba un leit iarap ha kawei ka mokotduma sha South Africa (Aphrika ba Shathie). U Gandhi u la shim ia kane ka lad ban pyrshang ia la kajong ka nusib ha kata ka ri.

Ha kane ka mokotduma u Gandhi u long tang u nongiarap ia ki nongiasaid kiba dei ban iasaid ha kashari. Hynrei u Gandhi u la leh ia ka kam kaba la pynkylla bak-ly-bak ia ka mokotduma baroh kawei. Da ka jingpyni jong u, u la lah ban pynkohnguh ia ki ar liang mamla ban weng noh ia ka mokotduma na ka Ain bad ban ia pynbeit hi para-maki khlem da leit sha ka Ain. Da kane ka jingleh jong u, u la pyllait ia ki baroh ar liang mamla na ka jingsohsat bad ka jinglut ksan jong ka kam Ain. Nalor

kata la pynwan ruh ia ki baroh ar ngut sha ka jingiasuk bad ka jingiabha iamiat.

Da ka jingkmen kaba khraw, u Gandhi u la khreh ban wan phai noh sha la ka ri. Hynrei ki para nong India kiba don ha kata ka ri ki la kyrpad ia u ba un dang sah shwa bad ki sa katto-katne por ban iarap ia ki ha ki jingeh bad ki jingshah lehbein. Ki long kawei na ki kynhun jaitbynriew kaba shah lehbein bad shah peit ibein ha kata ka ri. U Gandhi u tip bha ia kane namar u hi ruh u la shah lehbein ha ka por ba u wan iuh kjat ha kane ka ri. Da ka jingkyrpad jong ki, u Gandhi ruh u la kohnguh ban sah ban ban long u nongialam jong ki.

Khatwei snem kynthih u Gandhi u la sah ha kane ka ri. U la long u nongialeh bad u nongialam jong baroh ki nong India ban pyllait ia ki na ki jingshah lehbein bad ban pynioh ha ki ia ki hok ha ka shong ka sah bad ka imlang sahlang. Ha kine ki jingialeh baroh, u la shah bun ki jingeh, ki jingshah shoh bad jingshah set patok. Hynrei dei hangne pynban ba u la pynmih nyngkong ia kata ka 'satyagraha', ka rukom ialeh da ka bor jong ka jingiaishah bad ka bor mynsiem khlem da ktah kti kylliang ia uta uba ialeh pyrshah.

Da ka jingialam jong u, u Gandhi u la pynioh ha ki nong India ha kata ka ri katto-katne ki hok ha ka imlang sahlang bad ha ka synshar ka khadar. U la kyntiew ruh shibun ia ka burom ka ijot jong uwei-pa-uwei u nong India ha kata ka ri.

Ha ka snem 1915, u Gandhi u la wan phai noh sha la ka ri. Ha kane ka por, ka nam jong u ka la phriang kylleng ka ri India. Kumta la pdiang burom ia u haba u wan poi sha la ka ri.

Ha la ka ri, ka jingialeh kaba kham khraw bad kham jur ka ap ia u. Kumta um don por ban shong kli-kti. U leit na kawei ka jaka sha kawei pat, na kawei ka nongkyndong sha kawei pat ban iarap ia ki briew ha ki jingeh jong ki. Ha ki nongkyndong u iarap bad hikai ia ki nongrep kumno ba kin pynbha ia ka trei ka ktah jong ki bad kham kyntiew ia ka ioh ka kot jong ki. U hi ruh u la shong la sah ryngkat bad ki ha ka duk ka shitom bad ki jingeh kiba khraw.

Nalor ki briew kiba duk ha nongkyndong, u Gandhi u la iarap ruh ia kito ki jait briew India ia kiba la khein ba ki long ki jait ba poh. Kine ki long ki briew jong ka kynhun jaitbynriew India kiba shah lehbein haduh katta-katta. La khein ia ki ba ki long kiba poh tam. Ym shah ia ki ban ia tong um na kajuh ka pung ne ban ia bam ia dih lang na kajuh ka jingdiang ne na ujuh u khiew. Wat tang ban hap ka syrngiew jong ki ruh ka long kaba jakhlia. Hynrei u Gandhi u la ialeh ban pyllait ia ki na kane ka jingshah lehbein. U la ai ruh ha ki ia kawei pat ka kyrteng kaba donburom-"ki Harijan", kaba mut "ki khun U Blei".

U Gandhi um shym la long ruh tang ki nongtrei hapdeng ki briew. Naduh ka snem 1920, u la long u nongialam ia u paid nong India

ban ialeh na ka bynta ka jinglaitluid jong ka ri na na ka kti jong ki nongwei. U la shah bun ki jingeh bad ki jingshah set patok ha kane ka jingialeh. Hapoh ka jingialam jong u ka India ha kaba khatduh ka ioh ia ka jinglaitluid jong ka ha ka 15 tarik u Nailar, 1947.

Wat la ka India ka la ioh ia ka jinglaitluid, hynrei ka la dei ban iaid lyngba ia ka ding bad ka snam. Ki ar tylli ki kynhun, ki Hindu bad ki Muslim kim ju ia shong suk. Kawei ka kynhun ka ialeh mar kynti ia kawei pat. Da ki hajar ki briew ki iap bad da ki hajar ki iing ki pra bad ki ing.

U Gandhi u pyrshang da ka bor jong u baroh ban pynwan pat ia ka jingia shong suk shong sain hapdeng kine ki ar kynhun. Hangno hangno ba don ka jingialeh, bad ka jingiashoh hapdeng jong ki, shata un leit. Ka jingialeh jong u ka long kaba eh bad kaba buh ia ka jingim jong u hi ha ka jingma kaba khraw. Hynreina ka bynta ka jingsuk, um shym l tieng wat banaiti noh ia la ka jong ka jingim hi.

Wat hapdeng kine ki jingshakri jong u, dang don pat ki briew kiba shun ia u. Ha ka kti jong kine ki briew u Gandhi u la duh ia ka jingim jong u haba la siat iap ia u da u Nathuram Vinayak Godse ha ka 30 tarik u Kyllalyngkot, 1930. Ia kane ka sngi la kynmaw bad rakhe haduh mynta kum ka sngi kynmaw ia kito baroh kiba la aiti ia ka jingim na ka bynta ka ri.

Wat la u Gandhi u la iap, hynrei ka kyrteng bad ka nam jong u ka iai-sah. Namar ki kam bad ki jingshakri jong u ia ki para-briew bad ia ka ri, la ju khot ieit ia u "U Mahatma" kaba mut "uba Khraw". La ju khot ruh ia u, "U Kpa ka jaitbynriew India".

— x —

20. U Rabindra Nath Tagore

Ia u Gandhi bad u Rabindra Nath Tagore la ju ong ba ki dei ki nongap phira ka ri India. Katba u Gandhi u ieng ha kawei ka liang, u Rabindra Nath Tagore u ieng na kawei pat ka liang. U Rabindra Nath Tagore u pawnam ha ka pyrthei kum u myllung bad u nongthoh kot uba khraw.

La kha ia u Rabindra Nath Tagore ha ka 7 tarik u May, 1861 ha Jorasanko, West Bengal. U dei u khun uba khatsaw jong u Debendra Nath Tagore bad ka Sarada Devi.

U Rabindra Nath Tagore u la heh la san kum u khynnah ha ka iing kaba don ba em bad ka iing ha kaba ka lyer jong ka thoh ka pule bad ka jingnang jingstad ka beh kyrhai. Haba u dang 8 snem, u la sdang ban thoh poitri.

Wat la u im ha ka iing kaba kum kata, hynrei pynban um shym neh ha ka jingpule skul

jong u. La buh skul ia u. La buh ruh ia ki nonghikai kot ha la iing kiba hikai jingkhein English bad Sanskrit. Hynrei u Rabindra Nath Tagore u don ka jingpyrkhat kaba pher shibun eh. Um mon ia ka ingpule kaba pyrkhing bad kaba khim jong ki kamra skul. U iehnoh ia ka skul haba u dang 14 snem ka rta.

Hadien khyndiat por, la phah skul ia u sha Bilat. Hynrei hangne ruh um shym neh satia. Hadien shi snem san bnai u wan phai noh sha la ka ri.

Wat la u Rabindra Nath Tagore um shym leit skul shuh, hynrei um shym iehnoh ia ki kot. Ha la iing u pyndonkam ia ki lad baroh ban ngam sha ki jingstad kiba pher. Ha kajuh ka por, u pynlut ruh shibun ka por ha kaba thoh poitri, ese, jingiathuhkhana bad drama.

U Rabindra Nath Tagore u ieid shibun eh ia ka thoh ka tar. U pule shibun ki kot bad u thoh bun ki jingthoh. U la thoh bun tylli ki jingiathuhkhana, drama bad bun bun tylli ki poitri bad ki jingrwai. Kawei na ki kot poitri ba donnam jong u ka dei ka **Gitanjali**. Halor kane ka kot, la ai ha u ha ka snem 1914 ia ka **Nobel Prize**, ka khusnam ka thoh ka tar kaba khraw tam ha ka pyrthei. Kane ka kot ka la pynphriang ruh ia ka nam jong u sha kylleng ka pyrthei

Wat la um shym leit skul tikna ia lade, hynrei u la long pat u nonghikai bad u nong-pynphriang ia ka jingnang jingstad. Ha ka snem

1901 u la seng ia ka skul jong u, ha Santineketan. Ban pynmih pisa na ka bynta kane ka skul, u die noh ia ka iing jong u. Ka lok jong u ruh ka die noh wat ia ki jingdeng jong ka. Mynta kane ka skul rit, ka la kylla long ka University kaba heh. La khot ia ka "Visva-Bharati." Ka motto jong ka ka long, "Ha kaba ka pyrthei baroh kawei kan iakynduh lang ha kawei ka skum."

U Rabindra Nath Tagore u la don kti ruh shibun ha ka jingialeh jong ka ri India ban lait na ka jingsynshar nongwei. Ki jingthoh jong u ki la long kum ka turoi kaba kyrsiew ia u paid ka ri ban khie bad ban ialeh na ka bynta ka jinglaitluid ka ri. Ha ka snem 1919 haba la jia ka jingshah siat bein da ki pulit Sorkar ia ki paidbah ha Punjab, baroh ka ri India ka ieng pyrshah. U Rabindra Nath Tagore ruh um shym riej. U la pynpaw ia ka jingpyrshah da kaba u pynphai noh ia ki medal ba la ai burom ha u da ka Sorkar Phareng.

U Rabindra Nath Tagore u long u briew uba la shang pyrthei bha, khamtam eh hadien ba u la ioh ia ka **Nobel Prize**. La khot ia u da ki ri kiba pher ban ai ia ka lekshor ha ki University jong ki. U la leit sha America, Bilat, France, Holland, Sweden, Switzerland. Germany, Iran, Russia, China, Japan bad Burma.

Ha ka snem 1923 bad 1927 u Rabindra Nath Tagore u la wan jngoh ruh ia ka Shillong.

Wat la u la iaid pyrthei na kawei ka jaka sha kawei pat, hynrei u la pynlut ia ki sngi kiba khatduh jong u ha ka shnong kaba rim jong u hi. Ha kajuh ka shnong ha kaba la kha ia u, u khlad noh ha ka 7 tarik u August, 1940 haba u la dap 89 snem tam karta.

21. U Louis Pasteur

Ha syndah ka Ganesh Das hosp tal lane Lawmali kumba ngi ju ong, ka don kawei ka jaka ai dawai na ka bynta kiba shah dait ksew. La khot ia kane ka jaka ka Pasteur Institute. La pynkyrteng ia ka kumta ban pynsah nam ia uwei na ki Saiantis uba khraw, u Louis Pasteur, uba la lap nyngkong ia ka dawai shah dait ksew lamwir.

La kha ia u Louis Pasteur ha ka 27 tarik u Nohprah, 1822 ha ka nongbah Dole. Hynrei u la heh la san ha kawei pat ka nongbah, ka Arbois ha kaba ka iing jong u ka kynriah hadien.

Haba u dang long u khynnah skul, u Pasteur um da pynpaw eh ia ka jingsngewtynnat ia ka saians. U kham sngewtynnat ban dro jingdro. Hynrei ynda u la samla, u iakynduh bad kattokatne ki nonghikai saians bad kata ka la ialam ia u sha ka saians.

U Pasteur u la pynpaw ia ka jingtbit jong u kum u riewstad saians. Shen la khot ia u ban hikai ha ki University kiba heh ba heh. Haba u leit hikai ha ka nongbah Lille, la wan rah ha u ia kawei ka jingeh kaba iadei bad ka jingpynmih wain na ka shini bit. Kane ka nongbah ka long kaba pawnam ha ka jingpynmih wain na ka shini bit. Hynrei na ka daw jong ka rukom pynthnam kaba bakla, ka wain ka kloi ban sniew. Kane ka la wanrah ia ka jingduh kaba khraw ia ki briew bad ia ka ioh ka kot jong ka ri. Ki briew ki la leit sha u Pasteur ban pan jingiarap.

U Pasteur shisyndon u leit sha ka kamra pule jong u. Hadien ka jingwad kaba bniah, u shem ia ki kynja khniang. Ynda la pynkhluit katto-katne ia ka jingkhleh, la shem ba kita ki khniang ki iap hynrei, ka jingmad ka sah kumjuh. Na kane, la mih ka rukom pynthnam ia kaba la ju leh ruh ha kiwei pat ki jait jingbam kum ha ka dud. La ai kyrteng ia kane ka rukom pynthnam *Pasteurization* ha ka kyrteng jong u nongshem jong ka hi.

Kane ka jinglap jong u Louis Pasteur ka la pynim ia ka ioh ka kot jong ka ri France hi. Na ki jingmih na ka wain, ka France ka la lah ban siew dep ia ka ram jong ki Prussian ha ka snem 1870. U Patsha Napoleon III haba u iohi ia ka jingtrei u Louis, u bei tyngka ban thaw jaka trei (laboratory) kaba kham heh na ka bynta une u Saiantis.

Ka jingri khniang rusom ka long kawei pat ka kam kamai jong ka ri France. Hynrei kam lah ban im namar ka jingdon jong ka jingpang kaba pyniap ia kitei ki khniang rusom. U Pasteur u pyrshang ban wad sa ia kane ka kam. San snem u Pasteur u dem ha ka kam bad u sa lap ia ka daw. Ka kam ka la khie im pat bad ki briew ki la lait na ka jingduh kaba jur.

Hapdeng kine ki jingjop kiba khraw, u Pasteur u iakynduh ruh bun ki jingeh ha ka jingim jong u. Ha kane ka por u kpa jong u u iap noh. Arngut na ki khun jong u ruh ki iap noh, bad ia lade u ioh pang iap shiliang kaba pynlong ia kawei ka kti jong u ka bym larkam shuh. Hapdeng ka jingdiaw bad ka jingsngewsih kaba khraw, u donbok shibun ban ioh ia ka lok kaba sngewthuh. Dei ka Marie, kaba pyntngen bad pynshlur ia u ha kine ki jingsngewsih baroh.

Hapdeng ki jingshem jong u ha lade shimet, u Pastaur um shym duh mynsiem ban trei ia ki kam jong u. Ha ka snem 1877 la ring ia u sha ka jingpang kaba ktah pat ia ki jingri jingdup. Haba ki la ioh ia kane ka jingpang ki jingri ki shu sngaid kynsan bad ki shu iap. Da ka jingwad jong u, u Pasteur u lap ia ka daw bad ka buit ban iada na kane ka jingpang. Kumjuh ruh u lap ia ka dawai kaba iada na ka khlam kholera syiar.

Hynrei ka kam kaba khraw jong ka jingim une u Saiantis kaba ka pyrthei ka kynmaw eh ka long ka jinglap ia ka dawai shah dait ksew lamwir. La iathuh ba kawei ka jingjia ha kaba 8 ngut ki briew ki iap na ka jingshah dait ksew lamwir, ka la ktah shibun ia u Pasteur haba u dang khynnah. Ynda u la rangbah, u la pyrshang ban wad ia ka dawai pyrshah ia kane ka jingpang kaba shyrkhei.

Na ki jingshem jong u ha kiwei kiwei pat ki jingpyrshang u Pasteur u ioh jingmut ba na ka bih jong u mrad ba lamwir lah ban shna ia ka dawai pyrshah ia kata ka bih hi. U la pyrshang ia kane ka jingshem ha kaba shna ia ka dawai shah dait 'sew lamwir. U pynkjit ia ka umbiah na u mrad uba la lamwir. Nangta u shem ba u lah ban sei shuh ia ka umbiah na u budlum jong u mrad lamwir uba la iap. Na kata ka umbiah u shna ia ka um dawai. U shem ba da kaba injek bunsien da kane ka dawai, u mrad uba la shah dait ha uwei pat uba lamwir, um iap satia.

Ia kane ka jingshem jong u, u Pasteur um pat pyrshang ha uno-uno u briew. Hynrei ha kawei ka sngi, la pynbor ia u ban pyndonkam ia kane ka dawai haba la wanrah sha u ia uwei u khynnah. U Joseph Meister u la shah dait na ki kti, ki kjat bad na krung, bad ym shym la kyrmen shuh ba un dang im. Ka long ka khyllipmat kaba eh ia u Pasteur. La un pyrshang ia kane ka dawai ka bym pat ju pyrshang

ha uno-uno u briew? Haba u sngap pat ia ka jingkyrpad ka kmie uta u khynnah, u sngewthuh ba u dei ban leh ei ei. Kumta u la pyrshang ia kata ka dawai jong u ha une u khynnah. Suki suki ka dawai ka trei kam bad u Joseph Meister u nang koit haduh ba un da koit syndon. Dei naduh kata ka por artat ba la mih ka dawai shah dait 'sew lamwir kaba la long ka jingkyrkhu kaba khraw ia ka pyrthei.

U Joseph Meister u kylla long hadien u nongtrei b. rit jong u Loius Pasteur hi. Ha ka snem 1940, ki German kiba la hiar thma ia ka France, ki la wad ia ka jaka tep jong u Pasteur bad ki la kylli na u Joseph Meister. Ban ia kaba iathuh ia kata ha ki nongshun, u Joseph Meister u la jied ia ka jingiap. U la pyniap ia lade.

U Louis Pasteur u la long u briew jong ka jingialeh. Un nym iehnoh ne shongthait na kano-kano ka kam kaba u la shim. Ka dei lyngba jong kane ka mynsiem kaba la wanrah ha u ia ka jingjop bad ka nam ha ka pyrthei.

U Louis Pasteur u la im tymmen, bad ha ka jinglong tymmen u khlad noh ha ka snem 1893.

— x —

22. U Abraham Lincoln

Bun ki briew kiba kiew ban long ki riew khraw bad ki riew donnam na ka jinglong kaba rit bad kaba duk. Uwei na kum kita u dei u Abraham Lincoln. Khlem kano-kano ka jingshong skul kaba biang, hynrei pynban u la kiew ban long haduh u President jong ka ri America kaba khraw.

La kha ia u Abraham Lincoln ha ka iing trep kaba rit ha Hopgenville. U kpa jong u, u Thomas Lincoln u long u nongrep nongkyndong uba kynriah jaka shong na kawei ka shnong sha kawei pat.

Ha ka jinglong khynnah jong u, u Abraham Lincoln u pynlut bun ia ka por jong u ha kaba iarap kam ia la u kpa. U puh lyngkha, u thlieh dieng bad u trei misteri. Tang kumba shisnem eiei u la ioh lad ban leit skul namar u kpa jong u um salia ban phah skul ia u. U sniew bok ruh ba ka kmie jong u ka iap noh haba u don dang tang 9 snem karta.

Hynrei u Abraham Lincoln u don ka jingthrang ban nang pule bad thoh bad ban khein jingkhein. Kumta u ju hikai hi ha la iing. Ia ki kot bunsien u shu pan kylliang na ki briew. Ki kot kiba nyngkong kiba u la ioh ban pule ki long **Ki Phawer u Aesop. Ka Jingiaid Pilgrim** bad ka **Kotbah.** Ha kane ka rukom u la ioh ban pule ruh ia kiwei pat ki kot kiba iadei shaphang ka Ain bad ka synshar khadar.

Haba u la kham san, u Abraham Lincoln um trei shuh tang ha la iing. Teng-teng u leit iarap ia kiwei pat ki para-nongrep bad da kata u ioh pisa katto-katne. U la trei ruh kum u nongkhawa lieng bad u nongdie jingdie ha ki dukan jong kiwei pat.

U Abraham Lincoln u la long ruh uba khlain ha ka bor met. Wat haba u dang khynnah, u lah ban pom dieng la kum u rangbah. Ka jingkhlain jong u ha ka bor met ka la pynlong ruh ia u u nongialympat uba khlain. U ju iashim bynta barabor ha ki jingiakop ialympat bad kham niar ba un shah rem.

Kine ki kam jong u baroh, ki la iarap ban pynithuh ia u sha ki briew kiba bun. Shen la pynieng ia u ban ialeh ia ka ilekshon sha ka dorbar thaw ain jong ka Illinios. Ha ka sien kaba nyngkong u la shah rem, hynrei u la jop ha ka sien kaba ar ia kaba u la ialeh ha ka snem 1834.

U Abraham Lincoln u la pynpaw ia lade kum u nongmih khmat uba tbit jong u paidbah. U long u nongkren uba pnah. Ki ktien jong u ki long kiba lyngkot hynrei kiba ring ia u pai dbah. Nalor ka jingtbit jong u kum u nongkren, u la pynpaw ruh ia ka jinglah jong u ban trei na ka bynta ka jingbha bad ka jingkyntiew jong ki paidbah.

Kine kiei-kiei baroh ki la siang ia ka lynti ba un poi sha ka kam kaba ha khlieh duh jong ka ri. La jied ia u ban ialeh ia ka ilekshon sha ka kam President kaba long ka kam kaba ha khlieh

duh jong ka ri. U la jop ha ka ilekshon bad u la long u President ka America naduh ka 6 tarik u November, 1860.

Ha kata ka por, ka America ka long ka ri jong ka jingkhaii briew. Ki Negro ki long ki mraw jong ki dohlieh. Ia ki la die bad la thied kum ia ki mrad. Kane ka jingkhaii briew ka jur khamtam eh ha ka bynta kaba shathie ka America namar ki donkam bun ki briew ban pyntrei ha ki lyngkha rep kynphad.

Don kiba pyrshah ia kane ka rukom kaba pynpoh ia ka long-briew man-briew. Ki briew kiba shong shapang shatei ka America ki pyrshah ia kane ka rukom. Ki briew kiba shaphang shathie pat kim kwah ban pynduh ia ka.

U Abraham Lincoln u long uwei na ki nongialam uba ju pyrshah jur ia kane ka dustur. Kumta haba u la long President u la pyrshang ban pynduh ia ka. Hynrei u la iakynduh ia ka jingpyrshah kaba jur na ki briew kiba shong shathie jong ka ri. Kane ka la pynpait ia ka America arliang wak. Ki briew kiba shong shaphang shathie jong ka ri, ki khlad noh na ka America bad ki seng la ka ri ba laitluid la ka jong.

Ka jingiapait ka America kam shym la wanlam ia ka jingsuk. Kawei ka bynta iakynad bad kawei pat. Kane ka la pynpoi shaduh ka jingialeh thma kaba jur ha ka snem 1861.

Ka thma ka la neh saw snem kynthih. Hajan kaba kut jong kita ki saw snem, la jied biang ia u Abraham Lincoln kum u President. Kane ka la ai bor thymmai ia u bad u la lah ban wanrah ia ka jingjop ha ka thma. U la lah ruh ban wanlam pat ia ka jingiatylli jong ka ri sa shisien pat.

Kum u President bad kum u briew, la ju kren ia u Abraham Lincoln ba u long uba khraw, hynrei uba bha, uba leh rit bad uba iarap ia u rit u ria bad u duk u suk.

Hynrei hapdeng ka jinglong kum kata, ki don kiwei pat kiba shun ia u. Dei ha ka ki kti jong ki ba la knieh kynthet noh ia ka jingim jong u. Ha ka 14 tarik u April, 1865, haba u dang shong peit kai thiatar, la siat ia u da uwei u riew runar, bad tang ha ka step kaba bud hi, u khlad noh.

Wat la u Abraham Lincoln um don shuh la slem, hynrei ka kyrteng jong u ka iai-im ha ki pa'dbah jong ka America. La iai kynmaw ia u haduh mynta kum u briew bad u President uba khraw.

— — —

